

ارشد

نامه کارشناسی

دانشکده علوم حدیث

رشته: علوم و حدیث

گرایش: نهج البلاغه

عنوان پایان نامه

عقل و گستره شناخت آن از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

با تأکید بر نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر محمدتقی سبحانی

استاد مشاور:

دکتر سید مهدی مرتضوی

دانشجو:

زینب علی عسکری

خردادماه ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد

دانشکده علوم حدیث

رشته: علوم و حدیث

گرایش: نهج البلاغه

عنوان پایان نامه

عقل و گستره شناخت آن از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

با تأکید بر نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر محمدتقی سبحانی

استاد مشاور:

دکتر سید مهدی مرتضوی

دانشجو:

زینب علی عسکری

خردادماه ۱۳۹۱

تصویب نامه

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم و حدیث است.

تقدیم به:

صدیقہ شہیدہ، حضرت فاطمہ الزہرا (سلام اللہ علیہا)

و پدر بزرگوارشان حضرت ختمی مرتبت، محمد مصطفی (صلی اللہ علیہ و آلہ)

و همسر گرامیشان، حضرت امیرالمؤمنین علی (علیہ السلام)

و فرزندان نازنیشان، ائمه معصومین (علیہم السلام)

به ویژه محضر مولانا صاحب عصر و زمان، حضرت مهدی (عج اللہ تعالی فرجه شریف)

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَي فَاطِمَةَ وَ أَبُوهَا وَ بَعْلِهَا وَ بَنُوهَا وَ سِرِّ الْمُوسْتُوْدَعِ فِيهَا»

«بَعْدَ مَا أَحَاطَ بِهِ عِلْمُكَ»

با سپاس از **محمد رضا و علی** نازنین ام، به خاطر همراهی همیشگی شان.

چکیده

عقل در نهج البلاغه، هویتی نوری، رحمانی دارد. عقل موجودی مستقل از انسان و سایر اشیاست که خداوند آن را به آدمی عطا کرده است. اولین حجت اساسی، عقل است. حتی وحی نیز، حجیت خود را از عقل می‌گیرد. در کلام امیرالمؤمنین(علیه السلام)، ضمن ارج نهادن به حجیت ذاتی و استقلال عقل، به محدودیت‌های آن نیز، اشاره شده است. از آنجایی که عقل بشر علاوه بر محدودیت‌های ذاتی‌اش، گرفتار نسیان و غفلت نیز خواهد شد، خداوند یکی از رسالت‌های مریبان الهی را، اثارهٔ دفائن عقول و رفع نسیان و غفلت عقلی مردمان قرار داده است. از همین رو بسیاری از احادیث شیعی مشتمل بر تنبیهات و اشارات عقلی است. پژوهش حاضر ضمن کاوش در نهج البلاغه و منابع روایی دیگر، با ارائه تعالیم و ارشادات امیرالمؤمنین(علیه السلام) و دیگر ائمه معصومین(علیهم السلام)، نشان می‌دهد که ایشان چگونه عقل‌های خفته بشر را، اثاره کرده و با بیرون آوردن آن از زیر گرد و غبار کفر و شرک، عقول را در رسیدن به باوری درست از حقایق عالم هستی، یاری می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: عقل، وحی، فطرت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	مقدمه
	۱. فصل اول: کلیات
۱۶	۱/۱. بیان مسئله و اهمیت پژوهش
۱۷	۱/۲. پیشینه تحقیق
۱۹	۱/۳. سؤالات تحقیق
۱۹	۱/۴. فرضیات تحقیق
۲۰	۱/۵. ضرورت و اهداف
۲۱	۱/۶. واژه‌شناسی و اصطلاحات
۲۱	۱/۶/۱. عقل
۲۱	۱/۶/۲. وحی
۲۲	۱/۶/۳. فطرت
۲۲	۱/۷. شیوه پژوهش
۲۲	۱/۸. گزارش فرآیند تحقیق

۲. فصل دوم: عقل

۲۵	مقدمه
۲۵	۲/۱. عقل در لغت

۲۶ ماهیت عقل	۲/۲
۲۸ عقل، موجودی مستقل	۲/۲/۱
۲۹ عقل، اولین مخلوق	۲/۲/۲
۳۱ عقل، عامل بندگی و قرب الهی	۲/۲/۳
۳۳ عقل، منبع فهم و معرفت	۲/۲/۴
۳۵ عقل، به عنوان حجت الهی در کنار انبیا	۲/۲/۵
۳۷ عقل، مخاطب امر و نهی و ملاک ثواب و عقاب	۲/۲/۶
۴۰ ارزش و اهمیت عقل	۲/۳
۴۵ عقل کلی و عقل جزئی	۲/۴
۴۵ عقل طبع و عقل تجربه	۲/۴/۱
۴۶ عقل مطلوب و نامطلوب (النکراء)	۲/۴/۲
۴۸ قلب، مسکن عقل در انسان	۲/۵
۵۱ ازدیاد و نقصان عقل	۲/۶
۵۴ عوامل رشد و کمال عقل	۲/۷
۵۸ ویژگی‌های عاقل	۲/۸
۵۸ شناخت حد عقل در حوزه شناخت	۲/۸/۱
۵۹ اطاعت از فرامین عقل	۲/۸/۲
۶۰ حلم	۲/۸/۳
۶۲ سایر ویژگی‌ها	۲/۸/۴
۶۶ کارکردهای عقل	۲/۹
۶۶ شناخت فهم معارف	۲/۹/۱
۶۹ مولویت	۲/۹/۲
۷۵ جمع‌بندی	

۳. فصل سوم: قلمروی عقل در حوزه شناخت معارف

مقدمه	۷۷
۳/۱. شناخت و فهم معارف در حوزه عقاید	۷۸
۳/۱/۱. حجیت عقل	۸۲
۳/۱/۲. توانایی عقل در شناخت حقایق اعتقادی	۸۲
۳/۱/۲/۱. استدلال‌های امیرالمؤمنین	۸۴
۳/۱/۲/۱/۱. در باب توحید	۸۴
۳/۱/۲/۱/۲. در باب نبوت و امامت	۸۷
۳/۱/۳. محدودیت‌های عقل در شناخت حقایق اعتقادی	۹۲
۳/۱/۴. شیوه‌های حصول معرفت برای عقل	۱۰۴
۳/۲. شناخت و فهم معارف در حوزه اخلاق	۱۱۲
۳/۳. شناخت و فهم معارف در حوزه احکام	۱۱۷
۳/۳/۱. نقش عقل در فهم و استنباط احکام الهی	۱۱۹
۳/۳/۲. نقش عقل در پذیرش اوامر و نواهی الهی	۱۲۰
۳/۳/۳. نقش عقل در فهم فلسفه احکام و استدلالات امام در این باب	۱۲۲
جمع بندی	۱۲۴

۴. فصل چهارم: اثارة دفائن عقول در معرفت الله

مقدمه	۱۲۶
۴/۱. اثارة دفائن عقول و نفی تعطیل و تشبیه در مرتبه شناخت و اثبات صانع	۱۲۹
۴/۱/۱. نفی ادراک و اثبات حسی خداوند	۱۳۰
۴/۱/۲. تاکید بر نفی عقلی تعطیل	۱۳۳
۴/۱/۳. تأکید بر نفی عقلی تشبیه	۱۳۷
۴/۱/۳/۱. نفی جسم و صورت	۱۴۲
۴/۱/۳/۲. نفی زمان و مکان	۱۴۴

- ۱۳۸..... نفی تغییر و حرکت..... ۴/۱/۳/۳
- ۱۴۷..... تباین ذاتی و صفتی میان خالق و مخلوق..... ۴/۱/۳/۴
- ۱۵۱..... نفی وصف و تحدید و توهم..... ۴/۱/۳/۵
- ۱۵۸..... اثارة دفائن عقول در رسیدن به معرفت شهودی خدا..... ۴/۲
- ۱۶۱..... صنع الله بودن معرفت خداوند..... ۴/۲/۱
- ۱۶۳..... نقش فطرت در معرفت شهودی..... ۴/۲/۲

۵. فصل پنجم: جمع بندی و پیشنهادها

- ۱۷۰..... جمع بندی..... ۵/۱
- ۱۷۲..... پیشنهاد..... ۵/۲
- ۱۷۳..... فهرست منابع فارسی.....
- ۱۷۶..... فهرست منابع عربی.....

مقدمه

رابطه میان عقل و وحی و تعیین جایگاه عقل در دین، از مسائل مهم و بحث‌برانگیز میان عالمان ادیان مختلف، از جمله اسلام بوده است. خداوند از یک سو، نور روشنگر عقل را در درون انسان قرار داده و از سوی دیگر، پیامبران و اوصیای الهی را به سوی بشر فرستاده، تا آموزه‌های وحیانی را به بشر بیاموزند.

بسیاری از متفکران، در تحلیل‌های خود، مؤمنان را، در دو گروه نص‌گرا و عقل‌گرا دسته‌بندی می‌کنند. آن‌ها، نص‌گرایان را، در اطاعت و تسلیم برتر می‌دانند و عقل‌گرایان را در فهم و بینش. در این تقسیم‌بندی، عقل و شرع در برابر هم قرار می‌گیرند. کسانی که در حوزه امور عقلی، انسان عاقل را بی‌نیاز از وحی می‌دانند، عقل‌گرا و کسانی که نه تنها در حوزه امور تعبّدی، که در حوزه امور عقلی نیز، آدمی را محتاج وحی و سمع می‌دانند، نص‌گرا و عقل‌گریز معرفی می‌گردند. در این تقسیم‌بندی‌ها غالباً اثرپذیری از آموزه‌های وحیانی و تدبّر در تعالیم عالمان الهی در حوزه معارف اعتقادی، تقلید و تسلیم بی‌چون‌وچرا تلقی شده و در برابر عقلانیت و خردورزی قرار می‌گیرد.^۱

مطالعه دیدگاه‌های مختلف درباره عقل، خصوصاً نظرات افراطی و تفریطی عقل‌گرایان و نص‌گرایان،^۲ متفکران را وامی‌دارد تا با مطالعه متون و منابع اصلی دین، در جستجوی دیدگاه واقعی اسلام در این باب باشند. بدین منظور مطالعه و بررسی آیات قرآن کریم، احادیث پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و امیرالمؤمنین امام علی (علیه السلام)، به دلیل نزدیکی زمانی به صدر اسلام حائز اهمیت می‌باشد. در این پژوهش، نهج‌البلاغه، که یکی از مهم‌ترین مصادر حدیثی امامیه است،^۳ در کنار سایر منابع روایی معتبر، برای بدست آوردن نظرات امیرالمؤمنین (علیه السلام)

۱. البته درباره جمع کثیری از علمای ایمان‌گرای اهل کتاب و محدثان نص‌گرای اهل سنت، می‌توان حکم به عقل‌گریزی داد؛ زیرا آن‌ها بر ضرورت کنار نهادن عقل و نفی تفکر در دین تاکید کرده، سؤال و تلاش برای فهمیدن بسیاری از امور دینی را بدعت می‌دانند. (مؤلف)

۲. برای مطالعه بیشتر ر.ک: اکبرنژاد، محمدتقی، «مرزبندی حجیت عقل در اندیشه اخباری و اصولی» فقه، ش ۶۲ شمالی، محمد علی، فنائی اشکوری، محمد، لگنهاوسن، محمد، میزگرد «عقل و عقل‌گرایی در اندیشه شیعی» شیعه‌شناسی، بهار ۱۳۸۴، شماره ۹، ص ۳.

۳. برای مطالعه بیشتر ر.ک: رزمجو، حسین «پیرامون نهج البلاغه و عظمت آن» نهج‌البلاغه، زمستان ۱۳۸۳، شماره ۱۱ و ۱۲، ص

در باب ماهیت، جایگاه، کارکردها و قلمروی عقل، انتخاب شده است. دلیل این انتخاب، اهمیتی است که این کتاب، در جهان اسلام و محیط پیرامون آن دارد.^۱

عقل یکی از مفاهیم محوری در اندیشه شیعی^۲ است و معنایی فراتر از عقل تجربی دارد. به وسیله عقل، اعتقادات آدمی که زیربنای اخلاق و احکام است، شکل گرفته و بارور می شود.^۳ بیشترین مباحث نهج البلاغه نیز، به مهم ترین و زیربنایی ترین بخش اعتقادی، یعنی توحید و خداشناسی، اختصاص دارد. با آن که سید رضی در تدوین نهج البلاغه سعی بر گردآوری مجموعه ای بی نظیر از نظر فصاحت و بلاغت ادبی را داشته و به دنبال تدوین کتابی اعتقادی نبوده، سراسر نهج البلاغه مملو از بیاناتی است که در آن، امام علی (علیه السلام)، با مخاطب قراردادن عقول بشری، به بیان معارف و ظرائف اعتقادی می پردازند.

هدف پژوهش حاضر آن است که ضمن تبیین ماهیت و کارکردهای عقل از نگاه امیرالمؤمنین (علیه السلام)، حیطه توانایی ها و محدودیت های احتمالی عقل را مشخص کند. پس از آن در سایه تعالیم امام علی (علیه السلام)، به دور از افراط و تفریط، مفهوم روشن و دقیقی از عقل ارائه خواهد شد تا بتوان آن را زمینه طاعت و عبودیتی شایسته مقام حق تعالی قر

۱. این اهمیتی و تأثیر تا حدی است که شیخ محمد عبده، شارح نهج البلاغه درباره این کتاب می گوید: «کلام امام علی بن ابی طالب پس از کلام خدای متعال و پیامبرش شریف ترین و برترین سخن، سرشارترین کلام از نظر محتوا و دارای بهترین شیوه است و همچنین بیشترین معانی و محتوا را دارد.» ر.ک: عبده، محمد، شرح نهج البلاغه، مقدمه، ص ۶، به نقل از طاهری، ابوالقاسم، راهنمای آموزش و پژوهش در نهج البلاغه، قم، دفتر نشر معارف، چاپ دوم، ۱۳۸۴ش، ص ۵۹؛ ابن ابی الحدید نیز معتقد است اگر همه فصیحان و سخن شناسان عرب در یک جا گرد آیند و سخنان ایشان برایشان خوانده شود، سزاوار است همگی سجده کنند، همانگونه که در برابر آیات قرآن سجده می کنند: ر.ک: تستری، محمدتقی، بهج الصباغه، ج ۱، ص ۳۲، به نقل از همان، ص ۵۷؛ جبران خلیل جبران، نویسنده معروف عرب زبان که فردی مسیحی و از شیفتگان مولای متقیان است، امام علی (علیه السلام) را از زمان خود بسیار جلوتر می داند و ایشان را با روح کلی جهان همراه می داند: ر.ک: علیزاده، حسین و مجتبی ضمیری، نظری دیگر در نهج البلاغه، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۱ش، ص ۳۰.

۲. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عباسی تبار فیروز جاه، حبیب الله، «جایگاه عقل در اسلام» بازتاب اندیشه، شماره ۷۳، ص ۳۱.

۳. برای مطالعه بیشتر ر.ک: رشاد، علی اکبر، «گستره کارکرد و کاربرد عقل در تفهیم و تحقق دین» فقه و حقوق، بهار ۱۳۸۵، شماره ۸، ص ۹.

فصل اوّل:

کلیّات

۱/۱. بیان مسئله و اهمیت پژوهش

عقل و جایگاه آن، از مهم‌ترین مباحث معرفت‌شناختی در حوزه دین می‌باشد. عقل از منظر شیعه، موهبتی خدایی است که حجت اساسی بشر و حجیت بخش وحی الهی است. به همین خاطر، نخستین باب از اصول کافی، که از منابع مهم روایی امامیه محسوب می‌شود، به عقل اختصاص یافته‌است. این پژوهش نیز، با بررسی عقل در نهج‌البلاغه، به دنبال کشف دیدگاه امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره عقل، حجیت، توانایی و محدودیت‌های آن درک و شناخت معارف اعتقادی، خواهد بود.

عقل، نیرویی تشخیص دهنده، ملاک فهم و درک وجه تمایز انسان از حیوان و وسیله به سعادت رسیدن بشر است. ماهیت عقل، مسئله‌ایست که همیشه مورد اختلاف بوده و اندیشمندان درباره آن، دیدگاه‌های مختلفی داشته‌اند. تعیین نگاه خاص دین به عقل، بسیار مهم است چرا که دیدگاه ما درباره ماهیت عقل، بر روی مسائل اعتقادی، احکامی و اخلاقی اثرگذار است. اگر پیامبران فاقد عقل بودند، قادر به فهم و تشخیص وحی نبودند. سایر انسان‌ها نیز، به وسیله عقل، وحی و سخن وحیانی را می‌شناسند و به پیامبران ایمان می‌آورند. بنابراین، عقل و وحی، دو منبع مهم در درک معارف هستند.

علاوه بر ماهیت عقل، مسئله مهم دیگر که در این رساله بررسی خواهد شد، تعیین کارکردها و ویژگی‌های عقل است. از مهم‌ترین کارکردهای عقل، کشف حقایق در حوزه‌های عقائد، اخلاق و احکام است. فهم عقائد مهم‌ترین بخش از کارکردهای عقل است، زیرا میزان دریافت‌های عقلانی در این حوزه، اثرگذار بر سایر بخش‌هاست. در این میان، معرفت الله، از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین مباحث اعتقادیست.

نقش عقل علاوه بر دریافت و فهم معارف، امر و نهی نیز هست. این کارکرد که تحت عنوان مولویت آمده‌است، متأثر از میزان فهم عقل در حوزه معارف است. هرچه میزان درک و دریافت عقلانی در فهم حقایق بالاتر باشد، اثرپذیری از امر و نهی عقل بیشتر خواهد بود. بر این اساس خردمندان حقیقی کسانی هستند که علاوه بر اینکه به وسیله روشنگری عقل قادر به کشف و درک حقایق عالم هستی و تشخیص درست از نادرست هستند، از اوامر عقل به سوی خوبی‌ها و نهی از بدی‌ها، تبعیت می‌کنند.

ماهیت عقل بشر به گونه‌ایست که برای بهره‌مند شدن از همه موهبت‌های ذاتی‌اش، نیازمند مدد الهی است. خداوند برای محقق شدن این مطلوب، انبیا و اوصیا را موظف ساخته است تا گنجینه‌های عقول بشری را ارائه کنند.

۱/۲. پیشینه تحقیق

مطالعه و تحقیق درباره عقل، جایگاه و ارزش آن از دیرباز دغدغه فیلسوفان و متکلمان بوده است. گذشته از شارحان نهج/البلاغه که مطالب پراکنده‌ای درباره عقل دارند، کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌هایی مرتبط با این موضوع نگاشته شده است. این منابع، یا منحصراً ماهیت عقل، یا حجیت عقل و یا نقش عقل را در احکام یا اخلاق مورد ملاحظه قرار داده‌اند. بنابراین هیچ‌کدام، جامع موضوعات یادشده نبوده و یا عقل را اختصاصاً از منظر نهج/البلاغه و دیدگاه امیرالمؤمنین(علیه السلام) بررسی نکرده‌اند.

برخی از کتاب‌ها برای مخاطب عام نوشته شده است و تعاریف عقل به شکل نیمه‌تخصصی مطرح شده و بعضاً به ارائه شواهد مختصری از آیات و احادیث، بسنده گشته است. برای نمونه در کتاب: "عقل و تعقل از دیدگاه اسلام" نوشته محمد مددی ماهانی، احادیثی از امام علی(علیه السلام) تحت عنوان: "عقل در نهج البلاغه" گردآوری شده، که تنها به ذکر نمونه‌ها اکتفا شده است.

در برخی منابع، عقل در آیات و احادیث به شکل دقیق‌تر و تخصصی‌تر مورد بررسی قرار گرفته است، مانند: کتاب‌های: "عقل در قرآن" نوشته عباسعلی کامرانیان و "عقل و تعقل در قرآن" نوشته سید رضا حسینی و "عقل و وحی" نوشته حسن یوسفیان و احمد حسین شریفی. در این کتاب‌ها نیز، تنها به ذکر شواهدی درباره عقل، بسنده شده است.

برخی از کتاب‌ها، عقل را به صورت گسترده، بررسی کرده‌اند. در این کتاب‌ها موارد مختلفی از ماهیت عقل، شامل: تعاریفی از عقل، محدودیت‌های عقل، مراتب عقل، حجیت عقل، ویژگی‌های عقل و... کار شده است. اما این آثار فاقد مباحثی در باب کارکردها و تعیین محدوده شناختی عقل به شکل گسترده و جامع است. مانند کتاب‌های: "مقام عقل" نوشته محمد رضا حکیمی و "عقل و عاقل در قرآن و حدیث" نوشته نصرت الله جمالی. یکی از بهترین آثار در این زمینه، که به نظریه پردازی در باب عقل پرداخته است، کتاب: "منزلت عقل در هندسه معرفت دینی" نوشته علامه جوادی آملی است. در این کتاب عقل، در کنار وحی و فطرت مطرح شده؛ اما بیشتر، به نقش عقل در فهم و استنباط فروع دین، پرداخته است.

در کتاب‌های "کلام و عقاید" و "معرفت فطری خدا" نوشته رضا برنجکار نیز، نکات قابل توجهی در باب عقل بیان شده است. از آنجایی که این دسته از کتاب‌ها کلامی هستند، بیشتر، به نقش و جایگاه عقل در عقاید پرداخته‌اند و فاقد مباحثی درباره ماهیت و کارکردهای عقل هستند.

کتاب "خردگرایی در قرآن و حدیث"، از محمدی‌شهری از مهم‌ترین منابع در این باب است که در آن، احادیث مربوط به عقل و جهل، در باب‌های گسترده‌ای گردآوری شده‌است. این مباحث شامل: ماهیت عقل، ویژگی‌های عاقل، آفت‌های عقل، محدودیت‌های عقل است.

از دیگر منابع مربوطه، "دانشنامه امام علی(علیه‌السلام)" است که در آن، مقالاتی از محمد تقی سبحانی، رضا برنجکار و محمد بیابانی درباره عقل و یا ارتباط آن با وحی، آمده‌است.

پایان‌نامه‌هایی نیز به موضوع عقل پرداخته‌اند، اما بررسی آن‌ها در باب چیستی و ماهیت عقل بوده و توجه چندانی به کارکردها و قلمروی شناختی عقل نداشته‌اند. به عنوان مثال: "عقل در کتاب و سنت" از حفظ الله عبدی، "عقل از دیدگاه قرآن، سنت و عرفان اسلامی" از علی جوادی، "عقل در کتاب و سنت" از شهاب الدین ذوفقاری و "خردورزی و عقلانیت در نهج‌البلاغه" از مریم عصاره.

از میان مقالات باب عقل، برخی تنها به ماهیت و چیستی عقل پرداخته‌اند و تعیین محدوده عقل را مدنظر نداشته‌اند، مانند: "مفهوم عقل" ابراهیم حسن‌زاده، "نگاهی به مساله عقل در معرفت دینی" حسین شفیعی زاده و "جایگاه عقل در اسلام" جیب الله عباسی‌تبار، "عقل‌گرایی و نص‌گرایی در کلام اسلامی" محمدتقی سبحانی، "کارکردهای عقل در دین پژوهی" سعیده حسینیان، "برداشت اشتباه در نسبت عقل و وحی" محمد مددپور، "اعتبار عقل و عرفان در پرتو وحی" احمد بهشتی و "عقل و دین از دیدگاه علی(ع)" حسینعلی پاشاسپندی.

در برخی مقالات نیز، عقل در تعامل و ارتباط با مفاهیمی دیگر مورد توجه قرار گرفته‌است؛ مانند: "دیدگاه و آرای استاد شهید مطهری درباره دین و عقل" سیما محمدپور دهکردی، "سید محمد حدادی" معرفت وحیانی "محمدباقر سعیدی روشن"، "ماهیت عقل و تعارض عقل و وحی" رضا برنجکار، "جایگاه عقل و تجربه در نهج‌البلاغه" عبدالرحمن وائلی، "پژوهشی پیرامون رابطه دین و فلسفه" مهدی محمدی، "ایمان، وحی و عقل" احمد بهشتی، "ارتباط عقل و دین" سید هاشم حمیدی، "اصالت عقل و اصالت وحی" بهاء‌الدین خرمشاهی.

۱/۳. سوالات تحقیق

بنا به اقتضای کار پژوهش و در راستای موضوع تحقیق، پرسش‌های ذیل مطرح و سپس پاسخیابی شده‌است:

۱- ماهیت عقل در نهج‌البلاغه چیست؟

۲- کارکردهای عقل چیست؟

۳- گستره شناخت عقل تا کجاست؟

۴- رابطه عقل و وحی چگونه است؟

۱/۴. فرضیات تحقیق

در پاسخ به پرسش‌های فوق، فرضیات ذیل مورد نظر بود که طی پژوهش، سنجیده شده و مورد تأیید قرار گرفته‌اند:

۱- عقل هویتی نوری و رحمانی و موهوبی دارد. عقل، اولین حجت اساسی است اما بی نیاز از وحی نیست.

۲- مهم‌ترین کارکردهای عقل، طبق آموزه‌های نهج‌البلاغه، کشف حقایق تکوینی و تشریحی و مولویت است.

۳- عقل قادر به کشف حقایق تکوینی و تشریحی است اما در عین توانایی‌هایش محدودیت ذاتی نیز، دارد.

۴- عقل حجت باطنی و وحی حجت ظاهری آدمیست. وحی با تذکر، تبیین و تعلیم معارف الهی، دفینه عقل بشر

را اثاره^۱ کرده و آن را در مرحله شناخت حقایق تکوینی و تشریحی و عمل به دستورات دین یاری می‌کند.

۱. «بُئِيرُوا لَهُمْ دَفَائِنَ الْعُقُولِ»: شریف‌رضی، محمد، نهج‌البلاغه (للصباحی‌صالح)، تحقیق فیض الاسلام، قم، هجرت، ۱۴۱۴ هـ، ص ۴۳، خطبه ۱.

۱/۵. ضرورت و اهداف

گوناگونی نظرات متکلمان، در باب عقل و تنظیم جایگاه آن، خصوصاً در برابر وحی، پژوهشگران را بر آن می‌دارد تا با مرور منابع اصلی، به دنبال پیدا کردن نظر اهل بیت (علیهم‌السلام)، در آینهٔ احادیث به جا مانده از ایشان باشند. از این رو مطالعهٔ آیات قرآن کریم، احادیث نهج‌البلاغه و سایر منابع روایی به جا مانده از ائمه (علیهم‌السلام) و تفکر بر روی آن‌ها ضروریست.

یافتن و کشف دیدگاه امیرالمؤمنین (علیه‌السلام)، به عنوان وصی پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، کمک می‌کند تا پژوهشگران، از سیل عظیم نظرات گوناگون متکلمان، در باب عقل و وحی، عبور کرده و به دیدگاه مطلوب دین در این باب، برسند. از آنجایی که نهج‌البلاغه، برای برخی از اهل سنت و دانشمندان نواندیش شیعی ارزش و اعتباری خاص دارد، این پژوهش می‌تواند مورد توجه خاص نیز قرار گیرد. اگر بررسی تعالیم و ارشادات امام علی (علیه‌السلام)، نشان دهد که حدیث و کلام شیعی در کنار هم توانسته‌اند رابطهٔ موزونی میان نص‌گرایی و عقل‌گرایی برقرار و ارائه کنند، گام مهمی در شناسایی شیعه و وجه تمایز این مذهب از سایر ادیان و مذاهب برداشته شده‌است.

علاوه بر موارد یاد شده، بررسی و ارائه شواهدی از اثارةٔ دفائن عقول، توسط امیرالمؤمنین (علیه‌السلام)، به منظور آشنا شدن با نحوهٔ مواجههٔ ایشان با مخاطبان، درس‌هایی آموزنده برای پیروان ایشان دارد و آن‌ها را برای حضور بهتر در این عرصه یاری می‌کند.